

ФОРМУВАННЯ БАГАТОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР: УЧАСТЬ НАРОДНОЇ РАДИ У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ПАРТІЇ ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

© Підкова І.З., 2014

Досліджена роль опозиційного парламентського блоку “Народна Рада” у реформуванні політичної системи Української РСР. Проаналізовано зусилля депутатів-народорадівців у запровадженні багатопартійності, висвітлено їх участь в організаційному становленні та діяльності найвпливовіших політичних партій України 1990–1991 рр. – Української республіканської партії та Демократичної партії України.

Ключові слова: парламентський опозиційний блок, Народна Рада, багатопартійна система, політичний плюралізм, Українська республіканська партія, Демократична партія України, Народний Рух України.

In this article was investigated the role of the opposition parliamentary bloc “Narodna Rada” in the formation of political system of the Ukrainian SSR. There were analyzed the efforts of deputies of Narodna Rada in the establishing of a multiparty system, highlighted their participation in the formation and functioning of two of the most influential parties in the political arena of Ukraine in 1990-1991 – Ukrainian Republican Party and the Democratic Party of Ukraine.

Key words: opposition parliamentary bloc, Narodna Rada, Ukrainian Republican Party, Democratic Party of Ukraine

Політичні трансформації в СРСР у період *Перебудови* зумовили бурхливий розвиток демократичних змін в усіх сферах суспільного життя союзних республік. Необхідною передумовою для подальшої боротьби за набуття Українською РСР реального суверенітету антикомуністична опозиція вважала реформування політичної системи республіки, визначивши ключовим елементом цього процесу подолання монополії КПСС на владу і запровадження багатопартійності. Вже у своїй першій промові у Верховній Раді лідер демократичних сил у парламенті І. Юхновський заявив, що найважливішим кроком на шляху політичних реформ у республіці є багатопартійна система як механізм встановлення політичного партнерства, уникнення помилок і вибору оптимального шляху суспільного розвитку [1, с. 45].

Упродовж 1990 р. члени Народної Ради взяли участь у створенні фактично усіх нових партійних структур, які у цей період з’явилися на політичній арені України. На початковому етапі структуризації політичного простору України найуспішнішими партійними проектами, до реалізації яких безпосереднє відношення мали депутати-народорадівці, стали партії націонал-демократичного і соціал-демократичного спрямування.

Актуальність статті зумовлена необхідністю наукового аналізу проблем становлення партійного плюралізму в Україні; з’ясування місця і ролі депутатів-народорадівців у формуванні демократичних партій, зокрема УРП і ДемПУ; висвітленню ідейних засад і політичних принципів діяльності партій; аналізу заходів опозиційних депутатів із формування єдиного демократичного антикомуністичного фронту.

Мета дослідження – відтворення історичних обставин виникнення і почакового періоду діяльності двох впливових політичних партій – Української республіканської партії і Української демократичної партії, з’ясування ролі членів Народної Ради у створенні новоорганізованих партій і значення цього процесу для формування демократичного суспільства в Україні.

Першою великою партійною структурою, у творенні якої провідну роль відіграли діячі парламентської опозиції стала Українська республіканська партія, установчий з'їзд якої відбувся 29–30 квітня 1990 р. у Києві. Нова партія організаційно та ідеологічно виростала із Української гельсінської спілки (УГС) – громадсько-політичної і правозахисної організації, яка від першого дня свого заснування (7 липня 1988 р.) претендувала на роль консолідуючого центру усіх антикомуністичних сил, активно підтримувала на виборах депутатів від Демблоку і відіграла помітну роль у створенні багатьох опозиційних об'єднань. Саме УГС мала помітний вплив на діяльність НРУ (зокрема, серед 11 секретарів Руху сім були членами УГС) і сприяла радикалізації його політичної лінії. Безкомпромісність поглядів майбутніх республіканців щодо існуючої системи не підлягала сумніву, оскільки із 495 делегатів установчого з'їзду більшість мали судимість за політичну діяльність, не говорячи вже про лідерів організації, які були політв'язнями із багаторічним тюремним стажем, загартованими борцями з комуністичним режимом. Оцінюючи роль УГС у тогочасному політичному процесі, В. Чорновіл зазначав: “Голова цінність УГС полягає в тому, що вона зібрала найрадикальніші і найбойовитіші кадри” [2, арк. 38]. Ініціаторами заснування УРП виступили демблоківці Л. Лук'яненко (обраний на з'їзді головою партії), С. Хмара, брати Михайло і Богдан Горині, О. Шевченко та ін. – відкриті ідейні супротивники радянської системи, люди, для яких безкомпромісна політична боротьба з нею стала справою усього життя. Доволі точно охарактеризував їх місце у розгортанні суспільних процесів лідер НРУ І. Драч: “Письменники поговорять і підуть до своїх справ, а ці люди займаються політикою серйозно, займають жорстку позицію і в цьому змісті максимально небезпечні для керівництва...” [3, арк. 142]. Зрештою, і самі партійні структури вважали новостворену УРП “одним із найнебезпечніших противників Компартії України”, яка має “сильні стартові позиції, чітко організовану структуру, випробуваний склад і неабиякий досвід роботи” [4, арк. 37].

Очевидно, що політична партія, яка основними ідеями своєї програми декларувала створення “Української незалежної соборної держави”, боротьбу проти “московського імперіалізму та великодержавного шовінізму” і комуністичної ідеології як “антилюдської, облудної та протиприродної за своєю суттю” становила неабияку загрозу для існуючого ладу. Тим більше, що для досягнення поставленої мети УРП збиралася використовувати і парламентські, і позапарламентські методи політичної боротьби аж до бойкотування рішень уряду, організації мітингів і страйків, акцій громадянської непокорності [5, с. 11] (щоправда, у другій редакції Статуту партії, червень 1991 р., вже вказувалося, що для досягнення своєї мети УРП діятиме виключно ненасильницькими методами політичної боротьби) [6, с. 14]. Республіканці перші з політичних партій поставили питання про заборону діяльності КПРС і націоналізацію її майна. Зокрема, у програмі партії вказувалося: “УРП виступає за заборону діяльності політичних організацій, керівні центри яких лежать за межами України, і які водночас прагнуть влади в Україні” [7, с. 5]. Однак окремі діячі УРП (Л. Лук'яненко, брати Б. і М. Горині та ін.) не виключали співпрацю з демократично налаштованими комуністами, певних компромісів із КПУ задля досягнення головної мети – перемоги ідеї незалежності України. Зокрема, Л. Лук'яненко зазначав: “Комуністи, які хочуть створити незалежну від Москви комуністичну партію з метою допомогти народу рвати імперські кайдани і просуватися до самостійності, наші союзники...” [8, с. 91]. Такий підхід у пошуку політичних союзників незабаром став причиною розбіжностей у сфері тактики партійної роботи між головою партії і його заступником від західних регіонів – С. Хмарою, який не бачив можливості взаємодії з комуністами і користі від парламентської діяльності. Вже на другому з'їзді УРП (червень 1991 р.) Л. Лук'яненко піддав гострій критиці погляди радикальної групи членів УРП, зауваживши, що “радикалізм і екстремізм приречені на підтримку небагатьох”.

Становлення УРП як правоцентристської партії вимагало формування відповідної ідеології і організаційних засад її діяльності. Проти творення партійних структур на принципах централізму і жорсткої дисципліни виступив В. Чорновіл, і як прихильник фракційності, заявив про авторитарний характер партії і разом із 11 прихильниками з УГС не увійшов до новостворюваної організації. Вже невдовзі, на сесії Верховної Ради, торкаючись проблеми багатопартійності В. Чорновіл не оминув тему “партійного авторитаризму” своїх колишніх політичних побратимів, заявивши: “В умовах політичного плюралізму, що тільки зароджується, Компартія ще немає серйозного партійного опонента. Може це й добре. Поки ми не пройшли школи демократії, була б небезпечною поява на політичній арені структури, організаційно аналогічної Компартії, хоча з іншим кольором” [9, с. 55]. Згодом відбулося розмежування у рядах УРП й між поміркованим і радикальним крилом, яке очолив народорадівець С. Хмара.

У своїй парламентській діяльності більшість членів УРП керувалися положеннями програми партії, зокрема, щодо побудови незалежної Української держави на принципах “демократії та республіканізму” і встановлення парламентської республіки, протидії намаганням нав’язати Україні будь-які форми неоколоніалізму і укласти новий Союзний договір, забезпечення національно-культурної автономії для усіх національних громад України та політичної автономії для кримських татар. У сфері економічних відносин УРП виступала за дотримання трьох базових засад: економічна самостійність України, господарська самостійність підприємств і економічна свобода індивіда. Гарантією економічної свободи, на думку республіканців, мало стати роздержавлення власності, запровадження різних форм власності і приватна власність на землю як “специфічної сутності, в якій закладено культ землі, культ праці та першоджерело добробуту української нації” [10, с. 7] Парламентська група УРП налічувала 11 осіб й у повному складі входила до Народної Ради (без організаційного оформлення в окрему групу) й вносила національно-державницьку складову у діяльність парламенту.

Однією із найперспективніших з точки зору електоральних переваг у політичному спектрі України видавалася позиція новоствореної Демократичної партії України, ключову роль в ідейно-організаційному становленні якої також відіграли депутати-народорадівці.

Відразу після обрання до парламенту частина депутатів Демократичного блоку України (у червні 1990 р. трансформувалася в Народну Раду) підписали “Заяву совісті”, в якій проголошували свій розрив з КПРС як “механізмом тоталітарної влади, винної у створенні антигуманного суспільства” й виступили з ідеєю заснування поміркованої національно орієнтованої політичної сили. Спроба низки народорадівців трансформувати НРУ в партію, яка “візьме на себе відповідальність у боротьбі за долю українського народу” й “будуватиме реальну й остаточну незалежність України” [11, с. 1] викликала негативну реакцію у рухівському середовищі, а IV сесія Великої Ради Руху у Хусті (березень 1990 р.) висловилася за статус Руху як асоціативної організації для консолідації дій партій незалежницького спрямування. На цій сесії Д. Павличко повідомив про існування ініціативного комітету зі створення партії з умовною назвою Українська демократична партія [12, арк. 53].

Наступним етапом на шляху формування нової партії стала публікація у травні 1990 р. Маніфесту Демократичної партії України. Свою головну мету новостворювана структура вбачала у досягненні “демократичним еволюційним шляхом державної незалежності України”. У Маніфесті зазначалося: “Зачароване кільце несвободи має бути розірване. Сьогодні для України це означає одне – повна державна незалежність, вихід із складу СРСР”. В ідейному плані документ позиціонував майбутню партію як складову “світового соціал-демократичного руху”, яка “продовжує традиції української соціал-демократії” [13, с. 4].

До складу Підготовчого комітету нової політсили увійшли народорадівці Д. Павличко (голова), І. Драч, В. Яворівський, М. Швайка, В. Пилипчук та ін. парламентарії, а також члени Спілки письменників України. Установчий з’їзд партії ДПУ відбувався 15–16 грудня 1990 р. Від Народної Ради учасників і гостей з’їзду привітав І. Юхновський. З’їзд обрав головою Національної Ради партії відомого правозахисника і літературознавця, колишнього політв’язня Ю. Бадзя, а заступниками стали народорадівці Д. Павличко і М. Швайка. На момент створення ДемПУ вже мала численне парламентське представництво, оскільки близько 2700 членів партії були представлені у Верховній Раді 26 парламентаріями (усі належали до Народної Ради). Лідером парламентської групи демократів був обраний Д. Павличко.

Програмні документи ДемПУ (Маніфест і Програмові принципи) відзначалася певною еkleктичністю поглядів та ідей, про що, визначаючи завдання партії, й сказав Д. Павличко: “Ми хочемо поставити за ідеологічну основу партії бажання Тараса Шевченка та його колег створити партію у формі Кирило-Мефодіївського братства, ми хочемо взяти на озброєння радикалізм Івана Франка і соціал-демократизм Лесі Українки. Ми хочемо взяти у свою програму і національне мислення, державні програми Володимира Винниченка та Михайла Грушевського... Ми будемо шукати в діяльності кожної партії, у тому числі і Комуністичної партії України, добрих намірів і добрих мотивів” [14, с. 88]. Одночасно заступник голови партії позиціонував ДемПУ як “альтернативу КПРС, партію побудовану на демократичних засадах”. Найвищою метою своєї діяльності ДемПУ вважала досягнення незалежності України, шлях до якої неможливий без

“демонтажу самодержавства КПРС як інструменту колоніального гніту й тоталітаризму”, без виходу України з СРСР й непідписання нового Союзного договору [15, с. 4]. У програмних документах акцентувалося на основних принципах, які відстоюватиме партія, щодо майбутньої політичної системи, зокрема, свободи людини, рівності, демократії і соборності. Підкреслюючи беззастережну прихильність партії до ідеологічного плюралізму, з’їзд засудив КПУ за “зраду національних, економічних та політичних інтересів народу України” і підкреслив, що КПУ для участі в демократичній політичній системі необхідно “позбутися тоталітаризму в ідеології та політичній практиці”. Делегати з’їзду закликали комуністів створити партію повністю незалежну від КПРС й визнали як “закономірну і справедливую” вимогу націоналізувати майно КПРС. В економічній сфері ДемПУ виступала за “створення ринкової економіки внаслідок роздержавлення власності й утвердження рівноправності її різних форм”, однак допускала регулятивну функцію держави в економічних процесах [16, с. 8]. У частині програми, що стосувалася національних, релігійних і культурних питань, партія підходила до їх вирішення на загальнодемократичних засадах, але назагал цей розділ вирізнявся певною деклативністю і відсутністю конкретики, на відміну від програмних вимог їх політичних союзників – республіканців. Однак, для досягнення програмних цілей партія заявляла про готовність співпрацювати з усіма партіями, громадськими організаціями і рухами демократичного спрямування, зокрема НРУ.

Лідери УРП і ДемПУ, тісно пов’язані з рухівськими структурами, продовжували розглядати НРУ як своєрідний “політичний дах” для новостворених партій, тож запропонували “об’єднатися у Русі, або довкола нього всім демократичним силам, політичним партіям, які домагаються повної державної незалежності України”. Організаційною формою, яка мала забезпечити йому такий статус, визначено Політичну Раду НРУ (очолив республіканець М. Горинь). До її складу мали увійти представники демократичних партій, зокрема УРП і ДемПУ. Цій же меті мало слугувати запровадження асоційованого членства партій у НРУ [17, с. 30]. Однак незважаючи на спроби народорадівців через рухівські структури започаткувати форумування впливового координаційного центру всіх партійних сил, такі ініціативи не знаходили зацікавлення серед лідерів новостворених партій, зокрема від асоційованого членства відмовилась керівництво УРП, подібне рішення прийняв і установчий з’їзд ДемПУ.

Впродовж літа–осені 1990 р. кількість партій демократичного спектра невпинно зростала. Опозиційні депутати входили до складу керівних органів новостворюваних організацій, мотивуючи свою активність необхідністю завоювати демократичні свободи, забезпечити ідеологічний плюралізм у суспільстві для витворення єдиного фронту протидії компартійній номенклатурі.

Така вибухова активність депутатів від Народної Ради у процесах партійного будівництва, з одного боку, свідчила, що лідери демократичного табору вважали “багатопартійність – єдиним гарантом демократичного стану і розвитку суспільства”, з іншого, – політичним лідерам вже затісно було під політичним крилом єдиної великої тогочасної протопартійної організації – Народного руху України, і вони намагалися будь-що реалізувати свої політичні концепції, створюючи власні партії.

Одночасно депутати від Народної Ради не полишали спроб формування широкої міжпартійної коаліції опозиційних до КПРС організацій. 18 січня 1991 р. у Києві відбулася нарада за участю представників парламентських партій, зокрема УРП і ДемПУ, і позапарламентських сил (Конференції анархо-синдикалістів, Демократичного союзу), учасники якої започаткували політичну коаліцію “Демократична Україна” (“Незалежна Демократична Україна”) [18, с. 1], метою якої визначено побудову незалежної, демократичної Української держави, утвердження багатопартійності та політичного плюралізму, подолання монополії КПРС–КПУ на владу та ін. [19, арк. 170].

Однак заходи Народної Ради щодо об’єднання різних політичних сил (навіть політично споріднених) на міжпартійному рівні й формування широкого блоку партій не мали успіху, хоча й сприяли політичній консолідації у боротьбі проти влади і диктату КПУ.

Висновки. Отже, протягом 1990 р. тривав активний процес політичної структуризації українського суспільства. Народна Рада, вважаючи партійний плюралізм одним із вищих проявів демократії, стимулювала формування політичних партій, а її члени активно включилися до їх

організаційного становлення. Із виникненням УРП і ДемПУ розпочався процес партійної структуризації Верховної Ради, яка за зовнішніми ознаками поступово набувала ознак представницького органу влади західного типу. Внаслідок формування багатопартійного середовища відбулася і зміна характеру Народної Ради: з парламентського блоку із функціями загальнополітичного координаційного органу вона переросла в парламентську коаліцію, структуровану за партійним принципом.

Заходи Народної Ради щодо об'єднання різних політичних сил на міжпартійному рівні й формування широкого блоку партій не мали успіху, хоча і сприяли політичній консолідації у боротьбі проти режиму. Зусилля Народної Ради з розгортання багатопартійного спектра, зокрема його народно-демократичного крила, стимулювало формування ідеологічних цілей, принципів і напрямків суспільної модернізації, створювало інституційно-організаційні механізми їх втілення, чим започатковувало якісно новий етап на шляху демократизації суспільства і самостійного державотворення.

1. Виступ народного депутата України І. Юхновського // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 21. – 1990. 2. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. П.-3, оп. 62, спр. 863 / Про деякі тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні. 3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2767 / Про деякі тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні. 4. ДАЛО, ф. П.-3, оп. 62, спр. 863 / Про деякі тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні. 5. Статут Української республіканської партії. Українська республіканська партія (Програма). – Без реквізитів. 6. Статут Української республіканської партії. Доповнений і виправлений Другим з'їздом УРП 1 червня 1991 р. – К., 1991. 7. Українська республіканська партія (Програма). – Без реквізитів. 8. Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України / О. Гарань. – К.: “Либідь”, 1993. 9. Виступ народного депутата УРСР В. Чорновола // Перша сесія Верховної Ради УРСР. – Бюлетень № 23. – 1990. 10. Програма Української республіканської партії. Доповнена і виправлена Другим з'їздом УРП 1 червня 1991 р. – К., 1991. 11. До членів Руху та до всіх громадян України // Літературна Україна. – 8 березня 1990. 12. ДАЛО, ф. П.-3, оп. 62, спр. 863 // Про деякі тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні. 13. Маніфест Демократичної партії України // Літературна Україна. – 31 травня 1990. 14. Цит. за: Політичні партії України / за ред. В. Якушика. – К., 1996. 15. До народу України. Відозва Установчого з'їзду Демократичної партії України // Зб. док. – К., 1990. – С. 4. 16. Програмові принципи Демократичної партії України // Зб. док. – К., 1990. 17. Статут Народного Руху України // Другі Всеукраїнські збори НРУ. 25–28 жовтня 1990 р. – К., 1990. 18. Міжпартійна нарада демократичних сил // Літературна Україна. – 24 січня 1991. 19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2905 / Угода між політичними партіями та громадськими організаціями про утворення всеукраїнського об'єднання “Незалежна демократична Україна” (Проект).